

TÜRK BOYLARINDA AD VERME MESELESİNE DAİR*

A. N. Samoyloviç

Hekim-şarkiyatçı N. İ. Şatalov'un hatırasına ithaf olunur.

- *Etnografiçeskiye obozreniya*'nın 1910 yılı 3-4. sayılarında V. A. Gordlevskiy, Osmanlı Türklerinde “Çocuğun doğumu ve yetiştirilmesi”ne dair âdet ve inanışları yayımladı -toplamda 24-¹ Ad vermeye ilgili 11. maddenin sonu bende şüphe uyandırıyor: “Daha önce çocukları ölen birisi oğlana *Tursun* (Hayatta kalsın!), kıza ise *Yeter* (Yeter artık ölmek!) adını verir”. Ya derleyici Ankara vilayetinden Ayaşlıyı tam anlamadı ya da Ayaşlı Türk yanıldı. Osmanlı Türklerinin yakın akrabaları -Hazar ötesi Türkmenleri- arasındaki gözlemlerime dayanarak -Ayaş'ta Tursun veya Yeter adının seçilmesinin yalnızca çocuğun cinsiyetine göre değil her şeyden önce her iki kelimenin tamamen farklı olan anlamlarına göre gerçekleştiğini düşünüyorum: “bırak kalsın (yani ölmesin)” ve “kâfi (yani bize fazlası gerekmiyor)”. İlk ad, *cinsiyet farkı olmaksızın* o ailede çocuklar ardı sıra ölüyorsa ve anne baba da çocuğunu erken ölümden korumak istediğinde verilir. Kesinlikle *kadın*

* “K voprosu o nareçenii imeni u turetskih plemyon”, *Jivaya starina* [= yaşayan kadim], 1911, 2. S, 297-300. s. Samoyloviç'in söz konusu makalesini Türkiye Türkçesine Serdar Karaca çevirmiştir. Çevirirken *Tyurkskoye yazıkoznaniye, filologiya, runika*'da yayımlanan metin de gözden geçirilmiştir (A. N. Samoyloviç, Haz.: G. F. Blagova ve D. M. Nasilov, 274-276. s., Moskova 2005, Rossiyskaya akademiya nauk). Metindeki yay ayrıçalar yazara, köşelilerse çevirene aittir.

1 Gordlevskiy, V. A., “Rojdeniye rebyonka i yego vospitaniye u osmanskih turkov” [= Osmanlı Türklerinde çocuğun doğumu ve yetiştirilmesi], *Etnografiçeskiye obozreniya* [= etnografya araştırmaları], Moskova 1910, 3-4. S, 167-170. s.

Къ вопросу о нареченіи имени у турецкихъ племень.

(Посвящается памяти врача-востоковѣда Н. І. Шеталова).

Въ выпускахъ 3—4 «Этнографическаго Обзорія» за 1910 г. В. А. Гордлевскій обнаружилъ обряды и повѣрья — числомъ 24 — касательно «Рожденія ребенка и его воспитанія» у османскихъ турковъ (стр. 167—170). Во мнѣ вызываетъ сомнѣніе конецъ пункта 14-го, о нареченіи имени: «Если у кого дѣти передъ тѣмъ умирали, то мальчика называютъ *«Турсунъ»* (Пусть онъ уцѣлѣетъ!), а дѣвочку — *«Детеръ»* (Довольно ужъ умирать!). Или собиратель не дослышалъ сообщенія уроженца Аяша, Ангорскаго вилайета, или аяшскій турокъ ошибся. Основываясь на своихъ наблюденіяхъ среди ближайшихъ родичей османскихъ турковъ — закаспійскихъ туркменовъ, я полагаю, что выборъ между именами Турсунъ и Детеръ обуславливается въ Аяшѣ не исключительно различіемъ пола ребенка, но — и прежде всего — совершенно разнымъ значеніемъ обоихъ словъ: «пусть остается (т. е. не умираетъ)» и «довольно (т. е. намъ больше не нужно)». Первое имя надлежитъ давать ребенку *безъ различія пола* въ томъ случаѣ, если въ данной семьѣ дѣти одинъ за другимъ умираютъ, и родители желаютъ охранить свое потомство отъ преждевременной гибели. Второе имя — исключительно *женское*, но его надлежитъ давать не съ цѣлью охраненія дѣвочки отъ ранней смерти, а для того, чтобы въ данной семьѣ *дѣвочекъ* больше не рождалось. Въ матеріалахъ В. А. Горд-

adı olan ikincisiyse, kızı erken ölümden korumak için değil o ailede başka kız dünyaya gelmesin diye verilir. V. A. Gordlevskiy'in malzemesinde, Osmanlı Türklerinin çocuğun oğlan veya kız olmasını nasıl karşıladığına dair özel bir madde olmasa da 12. maddeden onların yalnızca çocuk oğlan olursa sevindikleri anlaşılıyor çünkü ancak bu durumda komşular için hayır aşu veriyorlar. Orta Asya'da, özellikle de Türkmenlerde, çocuğun oğlan olması mutluluk getirir ve herkese açık ziyafetle (*toy*) kutlanan bir bayrama vesile olur. Çocuğun kız olmasıysa nahoş bir şeymiş gibi sessizliğe sebep olur. Komşular, kızı olduğu için mahcup babayı gördüklerinde çoğu zaman kibarca onu yatıştırmaya çalışarak şöyle derler: "Sıkma canını, hadi toparlan biraz, İnşallah bir dahaki sefere oğlan olur.". Anne babalar sonraki çocuklarının kız olmasını önlemek istediklerinde kızlarına özel adlar verirler.

Orta Asya'da Tursun adının yalnızca erkeklere değil kadınlara da verildiğini göstermek için elimde hazır bulunan iki örnekle yetineceğim. Türkmen şahıs -ne yazık ki neredeyse yalnızca erkek- adları bakımından zengin olan "Materialiy po vodopolzovaniyu u turkmen Zakaspiyskoy oblasti"² adlı eserin 1. cildinin 187. sayfasında "Mustafakuli'nin kızı Dursun" denilmekte; Pyotr-Aleksandrovsk yöresinde yer alan "Gül Dursun" (Çiçek. Bırak kalsın!) harabeleri, yerlilerin (Kazak, Karakalpak, Sart) anlatılarına göre bir kızın anısına adlandırılmış.

Hazar ötesi Türkmenleri bebekleri erken ölümden korumak için Dursun (Tursun) ve ondan daha da yaygın Durdı'dan ('kaldı')³ başka, çocuk hırsız şeytanın (aslında ölüm meleği Azrail) şerrini *uzaklaştırmak* için hoş olmayan, *sevimsiz* daha farklı adlar da kullanır. Mesela İt-almaz (köpek almaz) adında Merv'den bir Tekeliyi tanıyorum. Anne babası ona bu adı verirken onu köpek bile almazsa şeytan hiç almaz diye düşünmüşler. Ahal Tekelilerinde de yaygın olan İt-almaz adı, yukarıda anılan "Materyallerin" şu sayfalarında geçer

- 2 Hazar Ötesi Bölgesi başkanının yanında özel vazifeli memur Ya. Tairov tarafından derlenen *Materialiy po vodopolzovaniyu u turkmen Zakaspiyskoy oblasti* [= Hazar ötesi bölgesindeki Türkmenlerde su idaresine dair malzemeler], 1. bölüm, Sankt Peterburg 1904 (Bu yayınlı ilgili değerlendirmem için: *Jivaya starina*, 1908, 1. S). Adlar çeviri yazıyla doğru aktarılamamış olduğundan onları ancak Türkmen ağzını/lehçesini iyi bilen biri araştırmalarında kullanabilir.
- 3 Bu örnekte geçmiş zaman biçimi belli ki kesinlik, değişmezlik ve hatta emir kipiyle geleceği ifade ediyor. Bu biçimin (Rusça *poşyol!* = *stupay* ve *ya poyehal* = *ya nepremenno poyedu* ile karşılaştırınız) benzer şekilde kullanıldığına Kazak, Altay, Kırimağızlarıyla Abu'l-Gazi'de rastladım. Karşılaştırınız: Melioranskiy, *Kratkaya grammatika kazak-kirgizskogo yazıka*, II. bölüm: Sintaksis, 32. s., Sankt Peterburg 1897; *Grammatika altayskogo yazıka*, Altay misyonu üyelerince hazırlanan, 235. s., Kazan 1869; Radloff, V. V., *Obraztsiy narodnoy literatury tyurkskih plemyon*, (I-X, 1866-1907) III, 30, 3. satır; VII, 103, yukarıdan 2-3. satırlar; *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâsi Bêhâdour khan* / Publiée, traduite et annotée par le Baron Desmaisons, 1. C, 355. s., Sankt Peterburg 1871-1874; II. C, 321. s.

(I. C): 27 – Gök-Tepe aulu/köyü I, 38 – Gök-Tepe aulu II, 56 – Gök-Tepe aulu III, 72 – Zou aulu, 86 – İzgand aulu, 94 – Kancik aulu, 105 – Kaşal aulu, 137 – Kaşı aulu, 179 – Erikkala aulu, 225 – Arçman aulu, 253 – Bürme aulu.

Yeri gelmişken bir temennimi de dile getirmek isterim: Farklı Türk boylarını araştıranlar şahıs adlarına özellikle dikkat etmelidirler. Bir adın hangi durumlarda, tarihin hangi döneminde, kime ve niye verildiğini veya verilmekte olduğunu gösteren ayrıntılı açıklamalarla, erkek ve kadın şahıs adlarının her bir boy için harf sırasına göre tam listeleri çıkarılmalıdır. Böylece bütün Türk halkının şahıs adları üzerine kültür tarihi yönüyle hayli ilgi çekici sonuçları olacak karşılaştırmalı incelemeler yapılabilecektir.

V. A. Gordlevskiy'in makalesindeki 11. maddenin -bu kısa notu yazmama da sebep olan- başı maalesef belirsizliklerle doludur: Doğumdan sonra çocuğa hangi gün ad verildiği belirtilmiyor; eğer "adın belirlenmesi *genellikle anne babanın zevkine* (eğik yazılanların hepsi bize ait) bağlı"ysa tam olarak kimin *zevki ve olağan dışı* durumlarda yalnızca zevke göre mi ad seçiliyor, ayrıca "genellikle" ne anlama geliyor öğrenmek iyi olurdu. Mesela Batır-bay'ın⁴ verdiği bilgiye göre Hive şehrinde çocuğa doğumdan *yedi* gün sonra ad verilir; eğer en yüksek 4 mevkiden birinde bulunan kişinin (*vezir*) oğlu olursa çocuğa *hanın* kendisi ad verir; *mollanın* oğluna *kadı*, *müftü* veya *reis* ad verir; sıradan birinin (*pukara*) oğluna ya bir akraba veya anne babadan biri ya da -nihayet- mahallenin büyüğü (*aksakal*) ad verir. Ad seçilirken alametlere bakılır (*irim etedi*; Akademi üyesi V. V. Radloff'un sözlüğüne bakınız: *rim* Opıt slovarya tyurkskih nareçiy [= Türk lehçeleri sözlüğü teşebbüsü], III, 719; sözü Türkmenler de kullanıyor). Hive'de şehirli ve köylülerin (*yawan atları*) adları arasında bazı farklılıklar vardır.

Jivaya starina dergisinin 1911 tarihli 20. yıl cildinin kapağı (Sankt Peterburg 1912).

1911 yılı nisanı Sankt Peterburg

4 Kendisi hakkında Hive seyahatime dair rapora bakınız: "Kratkiy otçyot o poyezdke v Taşkent i Buharu i v Hivinskoye hanstvo komandirovannogo Spb. universitetom i Russkim komitetom privat-dotsenta A. N. Samoyloviça v 1908 g." [= Sankt Peterburg Üniversitesi ve Rus Komitesi tarafından gönderilen kadrosuz doçent A. N. Samoyloviç'in 1908 yılındaki Taşkent, Buhara ile Hive Hanlığı seyahatine dair kısa rapor] – *İzvestiya russkogo komiteta dlya izučeniya Sredney i Vostočnoy Azii v istoričeskom, arkeoloğičeskom, lingvističeskom i etnografičeskom otnoşeniyah* [= Rus Orta ve Doğu Asya tarih, arkeoloji, dil bilimi ve etnografya araştırmaları komitesi dergisi], Sankt Peterburg 1909, 9. S, 24. s.)